

NEVENKA KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ

Koranska 1a / V

HR – 10000 Zagreb

LIRSKI PREPJEVI P. A. KAZALIJA*

U uvodnom dijelu studije daje se kratak osvrt na sudbinu Kazalija za života i po smrti, iznimno punu sukoba između njegove pjesničke i pomalo bohemske naravi te crkvene i činovničke sredine u kojoj se nije snalazio. Posebno se ističe njegova za ono doba vrlo solidna književna naobrazba, njegovo dobro poznavanje stranih jezika i slabo vladanje hrvatskim, što je rezultiralo djelima koja su se tematski i idejno uklapala u suvremene trendove europskog romantizma, ali izražajno nisu bila na odgovarajućoj umjetničkoj razini.

Isto vrijedi i za njegove hrvatske prepjeve europske lirike, malobrojne u odnosu na njegove što hrvatske što talijanske objavljenje i neobjavljene prijevode epske i dramske poezije (Homer, Shakespeare, Milton, Byron). Istaknimo usput da bi njegovi prijevodi na talijanski, jezik kojim je nesumnjivo bolje vladao nego hrvatskim, svakako zahtijevali ozbiljniju obradu želimo li donijeti objektivan sud o Kazalijevim prevodilačkim sposobnostima. Ovdje se pak taj sud donosi samo na temelju četiriju kratkih hrvatskih lirskih prepjeva s engleskoga (Byron, Longfellow), francuskoga (Hugo) i njemačkoga (Schiller) jezika.

KLJUČNE RIJEČI: *prepjev, engleski, francuski, njemački*

Paskoje Antun Kazali nije imao sreće u životu, što ističu svi njegovi biografi, ali nije imao sreće ni po smrti, bar što se upravo same njegove biografije tiče. Iako je svojedobno stekao slavu velikoga, genijalnog pjesnika — što nije bio, i auru najnaobraženijega književnika svoga kruga — što je po mnogočemu i bio, njegovi bliski prijatelji ipak nisu ostavili objavljenih zapisa o njegovu u mnogočemu kontroverznu životnom putu, vjerojatno iz straha da ne bi naudili njegovu ugledu, te tako ono što o njemu znademo, saznajemo ili iz sjećanja njegovih đaka, ili iz zapisâ mladih štovatelja što su kao mladići odlazili velikomu bardu u pohode (Ivan Despot, Josip Bersa),¹ ili iz njegove biografije što ju je Luko Zore objavio

* Tekst ove studije donosim u obliku u kojem je prije deset godina bio predan u tisak za Zbornik referatâ sa Znanstvenog skupa održanog 1994. u Dubrovniku uz stogodišnjicu Kazalijeve smrti. Kako taj zbornik nikada nije ugledao svjetlo dana, osobito mi je drago da će se ovaj rad objaviti u jednoj zadarskoj ediciji, i to upravo 2005., dakle uz stopedesetu obljetnicu njegova ponovnog dolaska u Zadar. Kazali je naime uz taj grad bio osobito vezan, u njemu je završio školovanje (gimnaziju i bogosloviju), u njemu je za službovanja 1855.-1861. razvio i živu književnu djelatnost, te uz tri knjige vlastitih stihova objavio, što je za našu temu osobito važno, i sve svoje pjesničke prijevode, kao i teoretske studije vezane uz problematiku prevođenja.

1880., u *Slovincu*,² najvjerojatnije na temelju podataka što mu ih je dao sam Kazali, tada već na pragu starosti. I tako se neke netočnosti ponavljaju sve do dana današnjega, a mnoge će stvari ostati nerazriješene vjerojatno i u budućnosti. Spomenut ću samo dvije materijalne nejasnoće. Prva je nebitna i tiče se samog datuma rođenja, za koje Zore navodi 29. travnja 1815., dijecezanski dubrovački šematizmi donose kao godinu 1813. ili 1817., dok je stvarni datum rođenja 28. travnja, što su prema krsnome listu utvrdili i objavili Milorad Medini još 1903. i Vidosava Janković 1968.³ Unatoč tomu sva leksikografska izdanja navode i dalje po inerciji 29. travnja. Druga je netočnost već značajnija i vezuje se uz Kazalijev odlazak u Zadar godine 1855., kamo je došao na poziv generala Mamule da zamijeni Kuzmanića u uredništvu službenoga *Glasnika dalmatinskoga*, a tek je potom dobio dopuštenje da se zaposli kao suplent na zadarskoj gimnaziji.⁴ Navodim ta dva razmjerno nevažna detalja stoga što su mi neki slični stalno ponavljani navodi zadali mnogo muke pri pisanju ovoga priloga. Radi se naime o Kazalijevim postojećim i nepostojećim prijevodima.

Navest ću i opet samo dva bar djelomično netočna izvora, najstariju i najnoviju biografiju. U prvoj Luko Zore god. 1880. piše:

Da bi svoj jezik prikazao kakav je upored inostranijeh jezika preveo je Kazali mnogo stvari iz Njemačkoga, Franačkoga, Grčkoga a osobito iz Engleškoga. Spravne su za tijeska tragedije Jul Ćesar i kralj Lear Shakespearove; a da je vremena mogle bi skoro izaći i Manfred i Sardanapel Byronovi: Ilijada Omirova, od koje je po koje pjevanje već štampano u programima Gimnazijalnim, sad je dovršena i spremna za štampe. Ogromni rad!⁵

¹ I. Despot, "Idem do pjesnika Kazali-a", *Malo zrnja*, Spljet 1885; — J. Bersa, "U pohodu kod Kazalija", *Dubrovačke slike i prilike*, Zagreb, MH 1941.

² L. Zore, [Antun Kazali], *Slovinac*, 3/1880, str. 253-255.

³ M. Medini, "Antun Kazali", *Glasnik Matice Dalmatinske*, 3/1903-04, br. 1, str. 9; — V. Janković, *P. A. Kazali kao književnik i prevodilac Šekspirova Kralja Lira*, Doktorska disertacija, Beograd, Filološki fakultet, 1968, str. 9. i 226, gdje autorica u podužoj bilješci br. 10 razjašnjava sve nesporazume oko spornih datuma Kazalijeva rođenja i zaređenja. — Valja također istaknuti da se u oba slučaja radi o izuzetno važnim tekstovima: Medinijev je prilog prva monografska studija o Kazaliju, a disertacija V. Janković predstavlja do danas najpouzdaniji izvor podataka o njemu uopće.

⁴ V. Janković, *o. c.*, str. 19, kao i bilješka 34 na str. 227, u kojoj se citira dokument "Tabela de' servizi prestati", gdje je autorica pronašla taj podatak (Alla fine dell'anno 1855 sua Eccellenza Lazzaro Baron de Mamula loinovitoad assumarsi la redazione del foglio ufficiale e coll'anno 1856 gli conferi il posto di professore al ginnasio di Zara), dok su se svi raniji autori oslanjali vjerojatno na Luku Zoru, koji pišući životopis Kazalija kaže da je za boravka po raznim dubrovačkim župama "počeo ... štogod i brškati, i u malo vremena puče o njemu glas, uslijed česa bi imenovan učiteljem gimnazijalnijem u Zadru, gdje je nekoliko godinâ proveo. Tu je za nekoliko vremena ureggivao 'Glasnik Dalmatinski'". (*Slovinac*, *o. c.*, str. 254). — I opet valja istaknuti da je u svim prikazima Kazalijeve djelatnosti podatak o njegovu uređivanju *Glasnika Dalmatinskog* ili izostavljen ili samo usputno spomenut, a zapravo je vrlo važan — recimo samo da je od ukupno 23 lirske pjesme, što ih je Kazali za života objavio, njih 12 ugledalo svjetlo upravo u tom glasilu.

⁵ L. Zore, *o. c.*, str. 255. — Spomenimo da je taj popis još upotpunjen u Grlovićevu *Albumu zaslužnih Hrvata XIX stoljeća* god 1898: "Ostavio je u prevodu Shakespearovog Julija Caesara i Kralja Leara, Byronovog Manfreda i Sardanapala, ulomaka Tennysona, nešto od Molierea, Schilerovog Don Carlosa, Homerovu Ilijadu i mnogo inih stvari."

Netočno je da je preveo mnogo stvari s njemačkoga i "franačkoga" (ukoliko se ne misli na agencijske vijesti, koje je prevodio za *Glasnik dalmatinski*), jer je objavio samo po jednu pjesmicu Schillerovu i Hugoovu, a u ostavštini isto tako nema tekstova s tih jezika. Netočno je također da bi Manfred i Sardanapal Byronovi mogli "skoro izaći", jer je Manfred doduše preveden u cjelini, ali na talijanski, a na hrvatskome je sačuvano samo prvih 18 stihova, dok Sardanapalu nema ni traga (spomenimo usputno da ima fragmenata iz Parisine na hrvatskome i iz Don Juana na talijanskome).

Drugi je izvor *Leksikon pisaca Jugoslavije* iz 1987., koji bi već po svojem karakteru morao donositi samo provjerne podatke:

U književnosti se javio prevodom prvog pevanja *Ilijade* (*Programm Gymnas. Jadrens.*, Zadar 1838). Prevodio je Šekspira, Bajrona, Šilera i manje stvari Tenisona, Molijera, Igoa i Lonfeloa.

Za prvi podatak odgovorna je bibliografija *Jadertina Croatica* I, gdje je uslijed tiskarske pogreške separat prijevoda stavljen u 1838. umjesto 1858., a sam gimnazijski program pod 1858. Nadalje, prijevodima Molierea i Tennysona nema traga ni među objavljenim stvarima ni u ostavštini. Budući da i drugi autori spominju imena Molierea i Tennysona (primjerice Barac 1960., Eta Rehak 1965.),⁶ vjerujem da je do nesporazuma došlo na temelju sjećanja Despotovih:

Milton, Byron, Tennyson, najbolji su njegovi prijatelji. Pod oštru satiru uzeo nekoga našega kritika, koji je nekakve komedije za puk stvorene i puku prikazivane pred kneževskim dvorom u Dubrovniku spoređivao s komedijama Molierea.⁷

No prije negoli prijedem na samu temu, željela bih istaknuti da je Kazali imao sve potrebne preduvjete da prevodi i s njemačkoga i s "franačkoga" i s grčkoga, kako kaže Luko Zore, kao i iz drugih jezika koje Zore ne spominje. Ili točnije, imao je za to gotovo sve uvjete. Kazali je naime bio rođeni poliglot — talijanski mu je bio materinski jezik na kojem se odškolovalao, latinski, grčki i njemački naučio je također u tijeku školovanja, engleski, francuski i ruski učio je najvjerojatnije sam, a uz to se bavio još i arapskim, hebrejskim i sanskrtom.⁸ No, iako je strane jezike učio s lakoćom, hrvatskoga nikada nije uspio dobro naučiti koliko god se trudio. Uzroke tomu moramo najvjerojatnije tražiti u činjenici da mu je mati navodno bila Talijanka⁹ i što je ostale jezike učio u djetinjstvu, kada se

⁶ "Kazali je mnogo i prevodio: Shakespearea, Schillera, Byrona, Tennysona i dr." (Antun Barac, *Hrvatska književnost*, knj. 2, Zagreb, JAZU, 1960 str. 197); — "Dosta je prevodio Shakespearea, Byrona, Tennysona, Hugoa, Moliera, Schillera i Homera, ali se većina tog prevodilačkog rada izgubila" (Eta Rehak, "Antun Paskoje Kazali (1815 – 1894)", *Dubrovnik*, 8/1965, br. 3, str. 76).

⁷ I. Despot, o. c., str. 34.

⁸ V. Janković, o. c., str. 10. Uz ta uopćena nabranja autorica u opisu Kazalijave ostavštine navodi i "rečeničku građu": "U ovoj ostavštini nalazi se priličan broj (oko tridesetak) svezaka raznog formata i posebnih listova i listića hartije na kojima su ispisane reči, fraze i izreke na srpskohrvatskom, italijanskom, latinskom, grčkom, francuskom, nemačkom, ruskom, turskom i još na sanskritu i arapskom", o. c., str. 222.

⁹ Taj sam podatak preuzela od E. Rehak: "Otac mu je bio Hrvat, a majka Talijanka, Margareta Bigvonzini" (o. c., str. 75) i na temelju njega zaključila da mu je materinski jezik bio talijanski. Stanovitu sumnju baca na to ispis iz krsnog lista što ga donosi V. Janković (o. c., str. 226, bilj.

strani jezici lakše savladavaju i prirodno upijaju, dok je svoje slabo znanje hrvatskoga shvatio tek u dvadeset i četvrtoj godini, kada mu njegovo poznavanje dubrovačkog govora, i to na niskoj razini, nije bilo dovoljno za sporazumijevanje s pukom i obnašanje svećeničkih dužnosti. Tada je već bilo prekasno, a nije imao ni po čemu ni od koga učiti. Uzalud je sakupljao u puku riječi i izričaje, po čemu je ostao zaslužan čak za našu terminologiju,¹⁰ uzalud je čitao stare pisce i narodnu poeziju, on nikada nije bio siguran ni u vokabularu, gdje miješa arhaizme i dijalektizme te stvara nemoguće kovanice, a kamoli u strukturi rečenice, koja ostaje talijansko-latinska, a ne hrvatska. Tužno je to za intelektualca koji s toliko zanosa govori o ljepotama našega jezika uspoređujući ga s drugima:

ricca come le orientali, pieghevole e dolce come la greca, maestosa come la latina, precisa come la francese, poetica come l'inglese, e armoniosa quanto l'italiana e la spagnuola,¹¹

a tragično je bilo i za mislioca i za pjesnika i za prevodioca. Hotimično sam na prvom mjestu spomenula mislioca, jer Kazali je svoje mjesto u hrvatskoj povijesti književnosti prvenstveno stekao upravo na tome planu. Njegov spis "Letteratura e civiltà" iz 1857., na koji se u poznatoj mi dosadanoj literaturi o Kazaliju osvrnuo jedino Šime Vučetić,¹² predstavlja jedinstveno djelo u našoj literaturi cijeloga XIX. stoljeća i otkriva nam ne samo čovjeka s izvanredno širokim za ono doba dijapazonom znanja već i mislioca koji pokušava osmisliti to svoje znanje i stvoriti ne samo pregledni okvir već i sustavni prikaz razvoja europske i svjetske civilizacije i literature. Takvo je djelo Kazali mogao napisati, jasno, samo na talijanskome jeziku, u svojem stilu pomalo retoričnom i arhaičnom, ali visoko literarnom. I u vlastitom je hrvatskom književnom stvaranju Kazali stekao svoje mjesto u našoj povijesti književnosti, kao što je naznačio već Milorad Medini, a istaknuli Barac i Haler,¹³ prvenstveno po tome što je bio jedini naš romantik

10), gdje se navodi da se Kazali rodio "od oca Nikole Djura Casali i majke Margarite, ćerke Paschalis Bigunzi +čevih", što bi ukazivalo na talijansko podrijetlo, ali i na pohrvaćenost majčina oca.

¹⁰ To osobito vrijedi za prikupljanje pomorskoga nazivlja, zahvaljujući čemu je dobio i dolično mjesto u *Pomorskoj enciklopediji* Leksikografskog zavoda.

¹¹ A. P. C a s a l i, "Giorgio Higja. Traduzione delle odi di Ilirico", *Programma dell'I. R. Gynnasio in Zara*, Zadar, 1856, str. 71.

¹² Š . V u č e t i ć, "Antun Pasko Kazali", [Predgovor], *Antun Pasko Kazali, ..., Izabrana djela*, Zagreb, MH — Zora, 1973, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 35, str. 16.

¹³ "O vrijednosti građe Kazalijeve bit će uvijek prepiranja, ali kad prouči djela njegova, malo će se tko naći, koji ne će kazati, da je bio pravi pjesnik. On je u našoj književnosti nešto osobito. Na prvi pogled smatrali bi ga sljedbenikom Byronovim, ali taj byronizam ... samo je vanjština, ... To je najbolji dokaz pjesničke individualnosti Kazalijeve ..." (M. M e d i n i, "Nešto o P. A. Kazaliju i vremenu njegovu", *Iz pjesama Paše Antuna Kazalija*, Dubrovnik, 1903, str. XV); — "Po svojim općim karakteristikama, Kazali doista zaslužuje da ga se u hrvatskoj literaranoj historiji naročito istakne. U vrijeme uskih nacionalnih vidika ... Kazali je imao snage da baca poglede na daleke horizonte ... Kazaliju pripada čast što je u pedesetim i šezdesetim godinama, za razliku od svojih hrvatskih savremenika, htio da slijedi evropske pisce i stvara djela velikog zamaha." (A . B a r a c, "P. A. Kazali (Književna fizionomija)", *Zbornik iz Dubrovačke prošlosti*, Milanu Rešetaru o sedamdesetoj godišnjici života, Dubrovnik, 1931, str. 363, 368); — "Naša romantična književnost ... kretala se u pravcu historijsko-nostalgičnoga ili nacionalno-herojskog smjera, udovoljavajući pedagoškim ciljevima koje je ona, prirodno, morala da slijedi u svojim počecima kao sredstvo utvrđivanja narodne svijesti. Kazali nalazi se izvan ovih praktičnih nastojanja; on je romantičar čisto evropskog tipa, stojeći neposredno pod uticajem Byronovim ... Kod Kazalija nalazimo nekoliko najznačajnijih crta ondašnje evropske

europskoga formata, pisac koji se — bez obzira uzimao li teme iz daleke povijesti (*Grobnik*), narodne legende (*Trista Vica udovicah*) ili iz života XIX. stoljeća (*Zlatka*) — suočavao s općeljudskim vječnim problemima odnosa života i smrti, čovjeka i Boga, muškarca i žene.

Isto vrijedi i za Kazalijev prevodilački rad, više doduše za onaj naobjavljeni no objavljeni, putem kojega je želio hrvatskim čitateljima približiti vrhunske pisce europske civilizacije — Homera, grčke tragičare, Shakespearea, Miltona, kao i moderne, odnosno čak i suvremene stvaraocce. Ponavljam pojam *približiti*, jer razmeđujući teorijski mogućnosti prevođenja na primjeru Higijinih prijevoda Horacijevih oda, Kazali odobrava izbor u Hrvatskoj odomaćenog stiha nasuprot metričkoj vjernosti originalu, ili ponašivanje vlastitih imena, pa čak i onih mitoloških, nepoznatih širem čitateljstvu, jer čitatelja treba privući, navesti ga da prevedeno prihvati i zavoli, a ne da mu se samo divi. Mi se danas, naravno, ne bismo mogli složiti s takvim postavkama, ali poetika prijevoda u doba romantizma bila je u mnogih naroda sklona takvim pogledima, a odgovali su i dubrovačkoj tradiciji.

Sada konačno možemo prijeći na užu temu ovog priloga, to jest na Kazalijeve hrvatske prijevode iz europske lirike. Nema ih mnogo, u svemu četiri, odnosno pet, i to tri s engleskog i po jedan iz francuskoga i njemačkoga.

Prvi objavljeni prijevod, a ujedno uza sve nedostatke i najbolji od svih, jest "Pozdrav domovini" iz Byronova *Childea Harolda*, objavljen u zadarskoj *Zori dalmatinskoj* 1845.,¹⁴ dakle godine kada ju je uređivao Kazalijev znanac i prijatelj Dubrovčanin Ivan August Kaznačić. Kazali je u to doba bio sav uronjen u Byrona, kojega čita u originalu, iako je u to doba bilo već i mnogo talijanskih prijevoda, kojima se možda i služio, a te je godine sastavio i svoju *Zlatku* (objavljena 1857.), čisto bajronovsku poemu punu reminiscencija čak i na pojedina Byronove slike. Iz tog doba možda datiraju i Kazalijevi talijanski prijevodi Byrona, sačuvani u njegovoj ostavštini kao *Manfred*, pisan mladenačkom rukom, i osam strofa iz pjesme "Isles of Greece", inkorporirane u *Don Juana*, te hrvatski prijevod pet početnih strofa *Parisine* (osamnaest prevedenih strofa *Manfreda* pisano je staračkom rukom).¹⁵ Iako bismo očekivali da će talijanski prijevodi biti bolji od hrvatskih, oni to nisu bar u metričkom smislu, dok je hrvatski prijevod *Parisine* očito doradaivao, premda i u njemu ima mnogo jezičnih nepravilnosti. Jezik je uopće kamen spocitanja Kazaliju, osobito kada se tekst rimuje, pa se onda Kazali svačemu dovija, krati riječi (primjerice *pse* umjesto *pseto*, *s'gar* umjesto *odozgor*), stavlja akcent na enklitike i slično. Metrički mijenja jamske osmerce i šesterce Byronove u naše stihove, dakle u trohejski epski deseterac i sedmerac, ili točnije, u katalektički simetrični osmerac. No unatoč svemu, prijevod je u usporedbi s

romantike, a osobito duševnu neuravnoteženost, buntovni stav prema društvenom poretku i divinizaciju žene." (Albert Haler, *Antun Kazali, Književni profil*, Dubrovnik, 1935, str. 7-8).

¹⁴ *Zora dalmatinska*, 2/1845, br. 17-18; — O značenju *Zore dalmatinske* u hrvatskoj prijevodnoj književnosti opširnije sam pisala u studijama "Hrvatska prijevodna književnost u Dalmaciji u doba narodnog preporoda 1835-1848", *Dalmacija u narodnom preporodu 1835-1848*, Zbornik, Zadar, 1987, str. 129-131, i "O književnim prijevodima i prevoditeljima u *Zori dalmatinskoj*", *Zora dalmatinska*, Zbornik, Zadar, 1995, str. 381-427.

¹⁵ Vidi V. Jančković, o. c., str. 215-217.

kasnijima razmjerno dobar i manje od njih nejasan.¹⁶ Ilustracije radi navedimo prvu strofu:

*S' Bogom, s Bogom! Iza sinjeg mora
skriva mi se rodni stan;
Nočni vietar jekta, val xamora,
Kvčrka divlji morovan.
Ono sunce, koje slazi s nebi
Za njim che mo sliedi poch;
U to s Bogom njemu, s Bogom tebi,
Domovino! — dobra t' noch!*

*Adieu, adieu! my native shore
Fades o'er the waters blue;
The night-winds sigh, the breakers roar,
And shrieks the wild sea-mew.
Yon sun that sets upon the sea
We follow in this flight;
Farewell awhile to him and thee
My native Land — Good night!*

Spomenimo još jednu veoma važnu činjenicu — Kazalijev "Pozdrav domovini" prvi je hrvatski prijevod iz *Childe Harolda*.¹⁷

Slijedeći je njegov prijevod još suvremeniji — radi se naime o XXVII. pjesmici iz Hugoovih *Chants du Crépuscule*, zbirke koja je objavljena 1837., dakle tek nepunih osam godina prije Kazalijeva prijevoda.¹⁸ Donosimo prvih 12 stihova, odnosno prva tri od ukupno šest katrena u originalu.

*Ruxica govori nebeskom lëpiru:
Ne biexi me!
Naš des je različan; stojim u nemiru,
Ti letiš sve.
I mi se ljubimo, bez ljudih xivemo
I bez ih htet;
I slični toliki da ret ih čujemo,
Da s i ti cvet.
Teb' vazduh prenosi, men' zemlja vexiva
Nesretni des!
A hakom htela bih mirisnim da pliva
Tvoj mili res!*

¹⁶ Na važnost toga prijevoda upozorio je već Drago Dračun, "Prvi prijevod iz engleske književnosti u Zadru", *Filološki pregled*, 6/1968, br. 1-2, str. 107-109. Dračun uz kulturološko-povijesni osvrt daje i prilično podrobnu analizu toga prijevoda s raznih aspekata.

¹⁷ Prvi hrvatski prijevod iz Byrona uopće objavio je Vraz u *Danici ilirskoj* 1841.

¹⁸ *Zora dalmatinska*, 2/1845, br. 22, str. 169.

*La pauvre fleur disait au papillon céleste:
Ne fuis pas!
Vois comme nos destins sont différents. Je reste,
Tu t'en vas!*

*Pourtant nous nous aimons, nous vivons sans les hommes
Et loin d'eux,
Et nous nous ressemblons, et l'on dit que nous sommes
Fleur es tous deux!*

*Mais hélas! l'air t'emporte et la terre m'enchaîne,
Sort cruel!
Je voudrais embaumer ton vol de mon haleine
Dans le ciel!*

Hugo nije pripadao onim pjesnicima koji su bili presudni za Kazalijevo stvaranje kao što je bio Byron, ali sličnih bi se motiva o stalnosti i nepostojanosti ljubavi moglo naći i u Kazalijevoj ljubavnoj lirici. Osnovni prpošni ton te pjesmice, koja i ritmički asocira let leptira od cvijeta do cvijeta, dobro je pogođen, jampska intonacija daje joj lakoću, smisaono stihovi se podudaraju s originalom, raspored rima također, a i metar mu se približuje, jedino nije jasno zašto nije zadržana strofična struktura originala. Izmjenu dvanaesteričkih trosložnih stihova Kazali je prenio izmjenom dvanaesterca i četverca — bilo bi naime pretjerano tražiti od Kazalija da onu finesu koju nalazimo kod Hugoa — postojanost cvijeta ukorijenjena u zemlju kazuje se svečanim aleksandrincima, a nepostojanost leptira udarnim troslogom

*La pauvre fleur disait // au papillon céleste
Ne fuis pas!
Vois commenos destins // sont différents. Je reste
Tu t'en vas!*

usprije prenijeti svojim dubrovačkim dvanaestercima i četvercima

*Ružica govori // nebeskom leptiru
Ne bježi me!
Naš des je različan // stojim u nemiru,
Ti letiš sve.*

Ono što međutim nedostaje tomu prijevodu pokušava se nadomjestiti sadržajnim ustupcima ritmu i rimi, raznim suvišnim dodacima i izmjenama smisla (*loin d'eux* — bez ih je htjet; *vol dans le ciel* — pliva tvoj mili res), a nadasve izvitoperenim jezičnim nekorektnostima (primjerice skraćenice poput *des* = udes, *res* = ures, konstrukcije poput *ne bježi me* = ne bježi od mene, *bez ih htjet*).

Sljedeći prijevod pojavljuje se tek deset godina poslije, i to u kulturnome Dodatku službenog *Glasnika dalmatinskog* (pandan talijanskomu *Osservatore Dalmata*), čije je uredništvo Kazali preuzeo od Kaznačića sa 79. brojem 7. godišta (1855.); usputno spomenimo da je Kazali tu dužnost te godine vrlo revno

obavljao, sljedeće se već osjeća znatno manja revnost, a od 1857. tu dužnost vidljivo zanemaruje, biva ukoren i konačno 1859. i otpušten.

Radi se o prijevodu Schillerove pjesme "Amalia", kojom započinje 1. prizor trećeg čina "Razbojnika".¹⁹ Prijevod je što se tiče stiha, ritma i rima uglavnom vjeran originalu (trohejski deseterci i deveterci, ženske i muške rime), dapače, sve je to postignuto uglavnom bez nasilja nad tekstom (kojemu, da usputno spomenemo, nedostaje druga strofa), ali sam je smisao bitno izokrenut, jer se fraza *er ist hin* zamjenjuje s *er ist hier*, što kao niz drugih netočnosti i nazgraponosti upućuje ili na suštinski nedovoljno poznavanje njemačkoga ili na prijevod, rađen, što bismo rekli, preko koljena. Za ilustraciju donosim samo posljednju strofu u originalu.

*Er ist hin — vergenbens ach! vergenbens
Stöhnet ihm der bange Seufzer nach.
Er ist hin — und alle Lust des Lebens
Wimmert hin in ein verlornes Ach! —*

koja kod Kazalija glasi

*On još tu je! — U bah! Zanj prodire,
Teški uzdah prodire — u bah!
Tu on još je! A vas goj izvire
Mog života u nećutnom AH!²⁰*

Gotovo neposredno nakon neuspjele "Amalije" u godini 1855. Kazali je objavio u Dodatku *Glasnika Dalmatinskog* još jedan svoj prijevod, ovaj put iz "Iz Inglezkog", uz usputnu napomenu "Da bi mogli naši štoci lako po sebi poznati koi duh vlada s Inlezkom, prilagamo sljedeću piesancu izvadjenu iz *Daily Herald* koja je sadar u ustim svega prostog puka".²¹ Radi se o baladi pisanoj u osmeračkim oktavama, kojoj ne znam originala pa ne ću ni ulaziti u analizu, već ću samo navesti refren, u kojem radi rime mijenja rod imenice, što je postupak na koji sam kod Kazalija u više navrata naišla.

*Ah da su rati satrene,
Da je moj Edwin kod mene!*

I konačno dolazimo do posljednjeg teksta, razmjerno poznate pjesme "The Old Clock on the Stairs", kojoj je autor Henry Wadsworth Longfellow bio u

¹⁹ *Glasnik dalmatinski*, 7/1855, br. 85, 23. listopada, str. 4.

²⁰ Vjerojatno su i suvremenici već bili uočili nekvalitetnost tog prijevoda, te Jovan Sundečić po preuzimanju uredništva *Glasnika dalmatinskoga* donosi isti tekst, ali sada u nagrađenome prijevodu Špire Dimitrovića, iako inače nije običavao donositi prijevode. Usporedbe radi, donosimo citiranu strofu u Dimitrovićevu prijevodu (13/1861, br. 83, str.4):

*Njega nesta! ... prodje veće,
Za njim jecat jest badava...
On je propò — nesta sreće
I životu radost prava,
Što mi ostà od razbludi,
Jest izgubljen "ah" iz grudi!*

²¹ "Ah da su rati satrene!", *Glasnik dalmatinski*, 7/1855, br. 89, str. 4.

to doba smatran i u Europi i u Americi najvećim pjesnikom novoga kontinenta. U Hrvatskoj je Kazalijeva verzija bila već trećim prijevodom istoga teksta — prvi je objavio Šenoa u *Viencu* 1874. pod naslovom "Stara ura", uz naznaku "Po Longfeldu spjevao A. Šenoa" (što kod Šenoe znači da nije prijevod s originala), zatim ju je "po engleskom" preveo S. Castrapelli pod naslovom "Stari sat navrh stubâ" i objavio 1879. u *Slovincu*, gdje 1880. izlazi i Kazalijev prijevod nazvan "Stari dobnik na ljestvama".²² Ne mogu ovdje ulaziti u podrobniju poredbenu analizu svih tih prijevoda, ali mislim da mogu ustvrditi kako je Kazalijev prijevod najnečitkiji od sva tri,²³ jer sadrži sve negativne elemente što smo ih spomenuli i kod ostalih njegovih prijevoda, kako na rječničkom tako i na morfološkom i sintaktičnom planu.²⁴ Konačno i sam naslov već nešto kazuje, jer ne vjerujem da i dubrovačkome govoru *ljestve* znače *stube*. No ako nas Kazali i nije zadužio svojim prijevodom Longfellowa, svom se američkom suvremeniku (1807.–1882.) odužio na mnogo značajniji način — godine 1859., dakle u doba kada se Longfellow nalazio u zenitu svoje slave ali je u nas bio još nepoznat, Kazali objavljuje u talijanskome zadarskom listu *Rivista dalmata* na 23 stranice kvarto formata prvi i do sada vjerojatno najopsežniji prikaz njegova dotadanjeg stvaralaštva, inkorporiravši u nj prijevode dviju pjesama i niza fragmenata iz njegovih epskih

²² "Stara ura", Po Longfeldu spjevao A. Šenoa, *Vienac*, 6/1874, br. 20, str. 309-310: — "Stari sat navrh stubâ", (Po engleskome: Longfellow-a S. Castrapelli), *Slovincac*, 2/1879, br. 10, str. 145; "Stari dobnik na ljestvam", Iz pjesanacâ Longfellowijeh, *Slovincac*, 3/1880, str. 231.

²³ Šenoin je prijevod vrlo gladak, ali prilično slobodan, no nemoguće ga je ocjenjivati bez njemačkoga predloška na temelju kojega je rađen. Castrapellijev je prepjev također vrlo slobodan i metrički (deseterci umjesto osmeraca) i sadržajno, ali ipak dosta čitak. Kazalijev je pak prijevod jedini metrički potpuno vjeran (6 osmeraca + 2 četverca), iako mu stih ne teče glatko zbog silnih elizija, a raspored rima i kod njega se udaljuje od originala (aa bb cc dd), kako u prvih šest stihova, gdje slijedi uobičajenu formu sestine (ababcc), tako i u refrenu, u kojem je muzikalnost rima što je unosi Longfellow u te udarne stihove o neumitnoj prolaznosti (Forever — never! / Never — forever!) napuštena, ali sadržajna je vjernost zadržana (Vazda — nigda! / Nigda — vazda!).

²⁴ Za ilustraciju Kazalijevih prevodilačkih postupaka navedimo po jedan primjer za njegove neuspjele (5. strofa) i samo razmjerno uspjelije rezultate (posljednja strofa):

In that mansion used to be
Free-hearted Hospitality;
His great fires up the chimney roared;
The stranger feasted at his board;
But, like the skeleton at the feast,
That warninig timepiece never never ceased. —
"Forever — never!
Never — forever!"

Never here, forever there,
Where all parting, pain, and care,
And death, and time shell disappear, —
Forever there, but never here!
The horologe of Eternety
Sayeth this incessantly, —
"Forever — never!
Never — forever!"

Cvalo davno po tih dvori
Gostoljublje bez uštede;
Grom uz dimnjak vatrom s'ori
Uz stô gosti časni sjede,
Kan jur Mumje Mezremkinje,
Dobnik gostom napominje:
Vazda — nigda!
Nigda — vazda!

Nigda amo, vazda tamo
Gdje d'jeljenja, brigâ, jadâ,
Smrti, dobi ne čekamo,
Tamo vazda, am' nikada!
Al' s'i tamo neustavlja
Vječni Dobnik, vet ponavlja:
Vazda — nigda!
Nigda — vazda!

poema, drama i romana.²⁵ Dodamo li tomu da se u Kazalijevoj rukopisnoj ostavštini nalazi uz naznaku "Svršeno 18/11 1880." i kompletan hrvatski prijevod Longfellowljeve poetske drame "Štenje zlatno" (*The Golden Legend* — dio dramske trilogije na kojoj je Longfellow radio više desetljeća),²⁶ onda nam se samo po sebi nameće pitanje što je to što je toliko privuklo Kazalija Longfellowu, te je on u njegovoj zreloj dobi zauzeo ono mjesto što ga je u mladosti bio imao Byron. Mogućih sam odgovora našla više — jedan od njih bio je vezan i uz ovu temu, a to je zajednička težnja obojice da putem prijevodâ upoznaju svaki svoju sredinu s vrhovnim ostvarenjima europske književnosti.²⁷ Kako je Kazali u tom polju djelovao ne samo na hrvatskom jeziku nego i na talijanskome, zadaća će budućih istraživača biti da osvijetle, uz autorski dio njegova talijanskog opusa, i prijevode na talijanski jezik.

U zaključku moram reći da je pri osvjetljivanju Kazalijeva života i djela moj zadatak bio malen i nezahvalan. Malen jer je oskudan bio materijal relevantan za zadanu temu — u svemu pet pjesama. Nezahvalan jer sam morala ustvrditi da on, bar u hrvatskim prijevodima, nije bio dobar prevodilac, već da je tu razinu dosezao samo ponekad, i to parcijalno, u u pojedinim uspješnim stihovima, možda i u ponekoj strofi, ali nikada u pjesmi kao cjelini. No isto tako moram ustvrditi da je Kazali odigrao iznimno važnu ulogu jer se među prvima teoretski počeo baviti problemima prevođenja i to na razmjerno visokoj razini, i da je isto tako odigrao važnu ulogu po onome što je prevodio te je tako unosi u našu književnu sredinu i europske klasike i značajne pjesnike devetnaestog stoljeća.

P.A.KAZALI'S LYRIC POETIC TRANSLATIONS

SUMMARY

In the introductory part of the study the author provides a brief overview of Kazali's fate both while he was living and after his death, a fate exceptionally brimming with conflicts between his poetic and somewhat bohemian nature and the church and civil-service environment in which he found himself. Special emphasis is placed on the very solid literary education that he possessed, considering the period in which he lived, his good knowledge of foreign languages and his weak competence in Croatian, which resulted in works which thematically and as far as their ideas belonged to the contemporary trends of European Romanticism but whose expressive dimension was not on an adequate artistic level.

The same can be said for his Croatian poetic translations of European lyric poetry, few in number when compared with his both Croatian and Italian published and unpublished translations of epic and dramatic poetry (Homer,

²⁵ C a s a l i, "Opere di Enrico Wadsworth Longfellow", *Rivista dalmata*, 1/1859, str. 67-70, 101-103, 115-118, 141-145, 181-186, 203-206.

²⁶ Vidi V. J a n k o v i ć, o. c., str. 216.

²⁷ Longfellow je u dva navrata boravio po nekoliko godina u Europi studirajući strane jezike i književnosti (njemački, francuski, talijanski, španjolski) te se po povratku intenzivno bavio i književnim prevođenjem.

Shakespeare, Milton, Byron). Let us stress in passing that his translations into Italian, a language that he doubtlessly knew better than Croatian, by all means deserve a more serious analysis if we want to give an objective assessment of Kazali's abilities as a translator. On the present occasion that assessment is given only on the basis of four short Croatian lyric poetic translations from English (Byron, Longfellow), French (Hugo) and German (Shiller).

KEY WORDS: *poetic translation, English, French, German*